

تصویرپردازی از مختصات ارتش مقتدر در پرتو رهنمودهای قرآن حکیم

علی اصغر پورعزت^۱، مجتبی امیری^۲، داود آقامحمدی^۳، عبدالله وثوقی نیری^۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۲/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۸/۱۵

چکیده

تصاویر متفاوت آینده، ارزش‌های گوناگونی را برمی‌دارند و واقعیت‌های ویژه‌ای را بازتاب می‌دهند. هدف از این پژوهش تصویرپردازی از مختصات یک ارتش مقتدر در پرتو رهنمودهای قرآن مجید، در راستای ایجاد تصویر بصیرت بخش بوده، به گونه‌ای که امکان استفاده اثربخش‌تر از همه ظرفیت‌های ملی برای دفاع اثربخش در آینده فراهم آید. این پژوهش یک پژوهش از نوع بنیادی بوده، رویکرد توصیفی اکتشافی دارد که از روش تحلیل تم و روش تحقیق موضوعی در قرآن استفاده شده است. برای شناسایی تم‌ها و مفاهیم مرتبط با ارتش مقتدر در قرآن مجید، تفاسیر المیزان و نور موردبررسی قرار گرفت و سپس مضامین اصلی مرتبط با آن استخراج و کدگذاری گردید. از آراء کدگذاران مستقل و گروهی از خبرگان بهره گرفته شد. یافته‌ها پژوهش ۷۱۶ مضمون اصلی در قالب ۷۳ مضمون سازمان‌دهنده و ۱۴ مضمون فراگیر شامل جهت‌سازها، الزامات محیطی، نیروی انسانی، آماد و پشتیبانی، فرماندهی، نوآوری، اقتضانات سازمانی، پویاشناسی تهدید نرم، تهدید نیمه‌سخت، مقابله با تهدید سخت، توان رزم، ضرورت و کارکرد ارتش، معماری سازمان و حفاظت اطلاعات مشخص گردید. نتیجه این پژوهش، ایجاد زمینه‌ای برای درک بهترین تصویر برای ارتش خوب در هر زمان و هر مکان مقتضی است، این تصویر باید بر حسب مقتضیات در هر زمان بازسازی و بازپردازی شود که شایسته است اولین مرجع این اقدام مهم، محضر شریف قرآن حکیم باشد.

کلیدواژه‌ها: تصویرپردازی، ارتش، قرآن حکیم، آینده.

۱- استاد گروه مدیریت دولتی (خط‌مشی‌گذاری) دانشکده مدیریت دانشگاه تهران

۲- دانشیار گروه مدیریت دولتی (رفتار سازمانی) دانشکده مدیریت دانشگاه تهران

۳- دانشیار گروه مدیریت علوم راهبردی دانشکده فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران

۴- دانشجوی دکتری مدیریت دولتی پردیس البرز دانشگاه تهران، عضو هیئت‌علمی دانشگاه هوایی شهید ستاری و نویسنده مسئول

مقدمه

در تاریخ حیات بشر، گویا منازعه و درگیری خشونت‌آمیز در میان جوامع همواره جریان داشته است. مهم‌ترین اولویت هر نظام سیاسی در چنین وضعیتی، حفظ بقا یا به تعبیر دیگر تضمین موجودیت و استمرار حیات سیاسی است. دست‌یابی به این امر، یعنی ضمانت تداوم بقاء، در سایه برخورداری نظام از اقتدار امکان‌پذیر می‌شود. الگوهای کلانی که سعی دارند در جایگاه‌های فرا راهبردی قرار گرفته، ارزش‌هایی فراگیر را نشانه بگیرند، می‌بایستی از درون‌مایه‌ای محکم و پابرجا برخوردار بوده، در برابر تلاطم‌های ایدئولوژیک و تمدنی در عرصه جهانی، از هویت قومی استوار خود دفاع کرده، دستاوردها و اهداف خود را مدنظر قرار دهند. پارادایم‌های ماندگار و الگوهایی که درصدد تعمیم و ترویج در سطح جهانند، باید حیات و دوام جامعه انسانی را هدف همت خود قرار دهند و آن را در برابر تهدیدهای ناامن‌کننده و انواع تهاجمات و نامالایمت‌ها، حفظ کنند. ماندگاری و حیات کشورهای جهان در گرو طراحی رویکردهای دفاعی مستحکمی است که بیشترین سطح تعهد، مسئولیت، مشارکت و ضرورت را در مدافعان حریم خود برانگیزند. مقوله دفاع، ارتش و نیروهای مسلح، به صورت جدایی‌ناپذیر متأثر از اصول، عناصر، مفاهیم و اندیشه‌های عقیدتی یا فلسفی است. در این امتداد، برای معماری و طرح‌ریزی ارتش و نیروهای مسلح، می‌بایستی همواره در طراحی سازوکارها و چشم‌انداز خود در فراسوی نظام سیاسی، در پرتو رویکرد واقع‌گرایی آرمانی، این مهم را مدنظر آورد که با تصویرپردازی در این عرصه، و تأکید بر برنامه‌ریزی پایدار، می‌توان جامعه‌ای امن ساماندهی کرد. تصویرپردازی برای اقدام در عرصه‌ی سیستم‌های اجتماعی، زمینه‌ی اقدام هم‌آهنگ آحاد جامعه را فراهم ساخته (پورعزت، ۱۳۸۳: ۵۷)، بر اساس نظریه تصویر، این تمایل را تقویت می‌کند عناصر اجتماعی شبیه آنچه در تصویر آمده، رفتار کنند (رضاییان و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۰؛ نقل از لیدد، ۲۰۰۴: ۲۴).

تصاویر آینده و تبعات آن‌ها، همچون آینده‌نگاری در پرتو رویکردهای بدیل و ساخت آینده‌های مرجح در مقابل مطالعات حوزه پیش‌بینی، فهم آینده و درک تفاوت آن‌ها، با پیش‌بینی است (دیتور، ۲۰۰۲: ۴). بدون آینده‌نگری، ما قادر به اموری چون، برنامه‌ریزی، تعیین مقصد و هدف، نیت کردن و خلق مفهوم جدید نخواهیم بود (سون، ۲۰۱۳: ۲). در باب تصویرپردازی برای جامعه خوب و معیارهای ارزشیابی، نگرانی‌هایی وجود دارد (بل، ۲۰۰۸: ۲۰)؛ زیرا آینده به‌شدت تحت تأثیر اندیشه‌ها، تصمیم‌ها، تدابیر، راهبردها و برنامه‌های امروز ماست. خداوند متعال در قرآن حکیم مشخصات فضاها، سرزمین‌ها و جوامع آینده را تا قیامت و بلکه بعد از آن به تصویر کشیده

است (گودرزی و ذوالفقارزاده، ۱۳۸۷: ۴۲). تصویری که امیددهنده و روشن‌کننده آینده است بر پیروزی حق بر باطل تأکید داشته و بر گسترش عدل و فراگیر شدن آن اصرار دارد (نقی‌پور و افضل، ۱۳۸۷: ۵). تصویرپردازی از آینده‌های متفاوت، توانایی و ظرفیت انسان را برای ساخت تصاویر ذهنی از «چیزهایی کاملاً متفاوت» که تاکنون تجربه نشده و یا ثبت نشده‌اند، بهبود بخشد. این تصویرپردازی الهام‌بخش نیت ما در حرکت روبه‌جلو است. حضرت آیت‌الله العظمی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) نیز در زمینه تصویرپردازی بر ضرورت بحث از آینده بلندمدت نظام اسلامی تأکید می‌نماید. اهمیت توجه به ۴۰ سال بعد را در کانون توجه قرار می‌دهند و بر آن است که دل مؤمن به کمتر از این پیشرفت راضی نیست؛ زیرا هر آنکه دو روزش مساوی باشد، مغبون خواهد بود.

بنابراین نیاز است توانمندی‌ها و شایستگی‌های یک ارتش مقتدر به‌گونه‌ای تصویرپردازی و به‌کار گرفته شود تا در عمل پاسخگوی انواع تهدیدها (چه به‌صورت متقارن، چه به‌صورت غیرمتقارن در قالب دفاع مقدس) باشد و از قابلیت ایجاد بازدارندگی فراگیر، برخوردار باشد. در چنین حالتی می‌توان امیدوار بود که رفاه جامعه اسلامی، آسایش مردم و منافع ملی تضمین گردد. هر سیستمی بر اساس ارزش‌های بنیادین خاص خود شکل گرفته و این ارزش‌های بنیادین در چارچوب باورهای حاکم بر نظام و یا آرمان‌های تاریخی ملت‌ها و جوامع تعریف می‌شود. اقتدار سامانه‌های دفاعی منجر به کسب اعتبار بیشتر، تضمین بقا و دستیابی به اهداف و حرکت سریع در مسیر توسعه و دستیابی به مرحله قابل قبولی از پیشرفت در سایه امنیت، ثبات و اقتدار می‌شود تا زمینه به فعل درآمدن همه ظرفیت‌ها و قابلیت‌های بالقوه موجود در جامعه فراهم شود (خورشیدی، ۱۳۸۱: ۲۴). اقتدار نظامی به‌منزله آشکارترین بعد اقتدار ملی، به‌ویژه در زمان‌ها و موقعیت‌های حساس، نظیر بحران و جنگ، نقش بارزتری ایفا کرده، سایر ابعاد قدرت را به خدمت می‌گیرد. لذا مقوله دفاع، نیروهای مسلح و ارتش به‌منزله یکی از ارکان خود به‌صورت جدایی‌ناپذیر، متأثر از اصول، عناصر، مفاهیم و اندیشه‌های عقیدتی یا فلسفی مدنظر قرار می‌دهد، واضح است که اقدام، بدون در نظر گرفتن این تأثیر، غیرمنطقی است و در ورای واقعیت‌های جامعه بشری شکل می‌گیرد. همچنین واضح است که فقدان نظریه ویژه در باب ارتش مقتدر با در نظر گرفتن انواع شکل‌دهنده، سبب بروز ابهام‌هایی در فهم اصول پایه‌ای این رکن مهم و حیاتی «توسعه ارتش موفق» می‌شود.

با توجه به جایگاه ویژه جمهوری اسلامی ایران در منطقه، با داشتن ۱۵ کشور همسایه که برخی از آن‌ها مدعی برخی اختلافات ارضی - مرزی بوده، چالش‌های خاصی را سبب می‌شوند (مجردی و

همکاران، ۱۳۹۲: ۲۰)، به‌ویژه با توجه به اینکه برخی از این کشورها به سلاح‌های غیرمتعارف و هسته‌ای نیز دسترسی دارند و با در نظر گرفتن حساسیت جغرافیای راهبردی، جغرافیای اقتصادی و جغرافیای فرهنگی منطقه، وجود ارتش مقتدر برای کشور ما بسیار ضروری است (قاسمی و نگهدار، ۱۳۹۲: ۹)، نکته دیگر آنکه مبانی دینی، ارزشی و ملی در همه ابعاد نظامی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی تهدیدها، مهم و قابل‌اعتنا بوده، باید در طراحی ساختار ارتش مقتدر مدنظر قرار گیرند (مجردی و همکاران، ۱۳۹۲)؛ (باقری دولت‌آبادی، ۱۳۹۲: ۳۷). در واقع ارتش همواره باید آماده باشد تا در دفاع از کشور یا در مقام جنگ مستقیم یا در قالب جنگ نیابتی از منافع و کیان ملی، دفاع نماید. پایه‌گذاری ارتش بر اساس مبانی مکتب اسلام و مردمی بودن (اصل ۱۴۴ قانون اساسی) و تأکید بر شجره طیبه بودن ارتش در کلام رهبری و هدایت مستقیم آن از سوی ایشان (اصل ۱۱۰ قانون اساسی) و تأکید بر این مهم در اسناد بالادستی، به‌منزله نشانه جایگاه مهم ارتش و تأثیر آن بر ارتقاء توانمندی دفاعی و بهره‌گیری از حداکثر ظرفیت مردمی بسیار حائز اهمیت است. بیانات رهبری و فرمانده کل قوا، به‌منزله راهنما و الهام‌بخش تفکر راهبردی فرماندهان و مدیران در همه سطوح سازمانی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران مورد توجه قرار می‌گیرد. به‌ویژه آنجا که در دیدارهای خود با فرماندهان بر ضرورت افزایش اقتدار نیروهای مسلح تأکید نموده، ضرورت افزایش توان عملیاتی و معنویت را مدنظر قرار داده‌اند: «تنها نیروی مسلح جهان که هم‌مکتبی است و انگیزه‌های معنوی دارد و هم‌کارایی دارد و در کشوری برخوردار از «استقلال سیاسی» عمل می‌کند، نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران هستند. با افزایش توان عملیاتی نیروهای مسلح (که مجموعه‌ای سازمان‌دهی شده با تجهیزات، آموزش و پشتیبانی است)، در کنار ارتقای توانایی‌های معنوی که فراتر از واجبات و مستحبات دینی است و باید در اعماق قلب نیروها به وجود آید، نیروهای مسلح احساس قدرت واقعی به دست خواهند آورد» (بیانات حضرت امام خامنه‌ای، ۱۳۹۵). بنابراین تأکید برافزایش استحکام ساخت درونی بر پایه قدرت درون‌زای سامانه‌ها، نشان می‌دهد که اقتدار موجود با وضعیت نمونه و آرمانی در ایده جمهوری اسلامی و قانون اساسی، فاصله‌ای آشکار دارد.

باوجود سابقه مطالعات دفاعی در جمهوری اسلامی ایران، پژوهشی جامع بر اساس مکتب اسلام و با بهره‌گیری و اندیشه ورزی در پرتو قرآن مجید که مبنای فکری و باورهای ایمانی انقلاب اسلامی است، به‌منظور نمایان ساختن ابعاد و مؤلفه‌های ارتش مقتدر صورت نگرفته است. بنابراین، تصویرپردازی از مختصات ارتش مقتدر در پرتو رهنمودهای قرآن به‌عنوان منبع وحی و هدایت، ما را

در مسیری سوق خواهد داد تا با شناسایی مؤلفه‌ها و ابعاد و ویژگی‌های ارتش مقتدر، تمهیدات و الزامات مهم برای ایجاد آن را مهیا سازیم. لذا با توجه به حساسیت، پیچیدگی و اهمیت موضوع، سؤالات زیر مدنظر قرار می‌گیرند:

الف) ویژگی‌های شکل‌دهنده ارتش مقتدر بر اساس رهنمودهای قرآن حکیم کدامند؟

ب) نقش هر ویژگی در شکل‌دهی به ارتش مقتدر چگونه تعریف می‌شود؟

ج) کارکرد و نقش تصویر ارتش مقتدر در ساحت حیات اجتماعی چگونه تعریف می‌شود؟

مبانی نظری و پیشینه‌شناسی تحقیق

تصویرپردازی و ساخت آینده

تصاویر آینده برای یک آینده‌پژوه، منزلت به خصوصی دارند؛ زیرا آن‌ها بر آنچه به‌واقع آینده خواهد بود، تأثیر شگرفی دارند. تصاویر آینده از باورها، آرزوها، عقاید و فرضیه‌هایی از آنچه آینده خواهد بود تشکیل شده است، بنابراین ذاتاً سامان‌مند بوده، از دانش ساخته شده‌اند. تصاویر آینده، قابل دسته‌بندی و ارزیابی‌اند. درحالی‌که آینده‌ای واقعی، وقتی که سرانجام به حقیقت پیوندد، از عناصری که در انتظارات قبلی ما وجود داشته‌اند، تشکیل شده است. می‌توان آینده را به‌منزله وضع تجسم‌یافته نتایج کنش‌ها و انتخاب‌های حال ما (که از همه‌چیزها و پیشرفت‌های مستقل از ما نیز تأثیر گرفته) مدنظر قرارداد (طاهری‌دمنه، ۱۳۹۴: ۶۸).

تصاویر متفاوت آینده، دقیقاً مانند ارزش‌ها و جهان‌بینی‌های متفاوت می‌توانند عناصر گوناگون را مدنظر قرار می‌دهند. اگر بین تصاویر آینده جامعه، اختلاف زیادی باشد یا اگر این تصاویر متضاد به نظر برسند، این مسئله بر یکپارچگی اجتماعی تحت تأثیر قرار می‌گیرد و چه‌بسا به فروپاشی احساس امنیت بیانجامد، این امر ممکن است سرآغازی برای کم‌رنگ شدن یکپارچگی جامعه تلقی شود. در همین امتداد اگر تصاویر معطوف به قدرت‌طلبی و تسلط در عرصه جهانی و توفیق و تحمیل یک کشور بر سایر کشورها رایج شود، تنش و چالش در روابط بین‌المللی افزایش یافته، سایر کشور نیز در جهت ارتقاء توانمندی خود، جهت حفظ بقاء و مقابله با چنین تهدیداتی برمی‌آیند.

آنچه امروز انجام می‌شود، واقعیت‌های فردای جامعه را می‌سازد؛ بنابراین سرنوشت آیندگان را به‌شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد (پورعزت، ۱۳۸۹: ۱۱). با توجه به پیچیدگی سازمان‌های اجتماعی و حضور اقدام‌کنندگان مختار در آن، طراحی و ساخت آینده، مستلزم اتخاذ راهبرد ویژه‌ای است که بتواند این عناصر مختار را با خود هم‌نوا سازد. تحقق این مهم، مستلزم تصویرپردازی از آینده است.

بدین صورت که یا با ایجاد بصیرت درباره آینده، تصویری حقیقی از آینده مطلوب ارائه نماید یا بینشی طراحی شده را از وضع مطلوب ترویج کند. اشتیاق به رشد و پیشرفت در محیط پرقابلیت جامعه جهانی، افراد را برمی‌انگیزد، ولو به صورت احتمالی، تصورات خود را از تحولات آینده ترکیب نموده، طرحی را درباره آن در اندیشه خود پردازش کرده، دائماً در معرض باز پردازش و اصلاح قرار دهند (پورعزت، ۱۳۸۲: ۳۲). تصویرپردازی از آینده، ممکن است با رویکرد القایی، برای ساختن آینده طبق منافع کشورهای پیشرو یا القاء گرا انجام شود (پورعزت، ۱۳۸۳: ۳)؛ بدین ترتیب که همه رویکردهای فلسفی، علمی، روزنامه‌نگاری و حتی خرافاتی، به مقوله آینده‌نگری، به یک نتیجه واحد برسند؛ صدارت بلامنازع غرب و هر آنچه وابسته به غرب است، بر همه جوامع انسانی. استراتژی اقدام کشورهای پیشرو، آینده‌سازی به جای آینده‌نگری است؛ نقطه آرمانی وضع مطلوب برای سیاستمداران کشورهای پیشرو آن است که آینده کشور خود و محیط (سایر کشورهای مرتبط) را به گونه‌ای که خود می‌خواهند، شکل دهند. در برابر تصویرپردازی القایی کشورهای پیشرو، پنج واکنش مقابله، قابل تصور است که از حالت انفعال تا وضعیت فوق فعال امتداد می‌یابد (پورعزت، ۱۳۸۲: ۳۶). استراتژی فوق فعال را می‌توان با دو رویکرد اتخاذ کرد: "رویکرد القایی" و "رویکرد بصیرت‌بخش". در واقع، آنچه موجب اثربخشی و پایایی استراتژی تصویرپردازی می‌شود، اجماع‌نظر اعضای جامعه درباره‌ی تصویر آینده و برانگیختن عناصر اجتماعی و جزم عزم ملی برای عینیت بخشیدن به آن تصویر در وضعیت واقعی است.

قرآن و سنت، بهترین سرمایه را برای پی‌ریزی عالمانه‌ی جامعه‌ای مقتدر برای حیات عزتمند امت اسلام، فراروی دانشمندان و متخصصان عصر حاضر قرار داده است (پورعزت، ۱۳۸۳: ۱۲). در این امتداد، مستند قرار دادن «قرآن» با وقوف بر فرازمانی بودن و پذیرش آن در جامعه برای استخراج گزاره‌های عقلانی و منطقی معرف مختصات ارتش، به‌منزله یکی از نهادهای ضروری جامعه، می‌تواند تصویری بصیرت‌بخش در تصویرپردازی را فراهم نماید.

پویا شناسی تهدید

آسیب و تهدید، دو وجهه یک پدیده‌اند. یکی وجهه بالقوه و دیگری وجهه بالفعل؛ در شرایط آسیب فرد و جامعه به‌طور نسبی در آرامش به سر می‌برند. با تغییر ماهیت آسیب به تهدید، محیط صبغه و رنگ امنیتی به خود می‌گیرد و بازیگران و ادار می‌شوند تا کنش‌ها و واکنش‌هایی را از خود ظاهر ساخته، برحسب ضرورت، مجموعه‌ای از ابزارهای سخت‌افزاری و نرم‌افزاری را به‌کارگیرند (بهنام‌نیا و افتخاری، ۱۳۸۶: ۱۱).

تهدیدهای نظامی از آشکارترین انواع تهدیدها به‌شمار می‌آیند که دارای پیشینه تاریخی طولانی در تاریخ تحولات جوامع بشری بوده، ویژگی برجسته‌ی آن‌ها استفاده از «زور» است که می‌توان تحت‌عنوان «منازعه» و «جنگ» از آن یادکرد. بر این اساس، تهدید نظامی به استفاده از زور برای دستیابی به اهداف بازیگر در عرصه سیاست عملی دلالت دارد. در برخی منابع، از تهدید تحت‌عنوان تهدید سرزمینی یادشده است و این‌گونه بیان نموده‌اند که این تهدیدها شامل تهدید به حمله خارجی است (میلز، ۱۳۷۸: ۱۲ به نقل از مرادیان و صادقی گوغری، ۱۳۹۲: ۱۵۰).

جنگ پدیده‌ای اجتماعی است که قدمت آن احتمالاً به قدمت حیات بشر می‌رسد. مفهوم اصلی جنگ، مبارزه است؛ زیرا مبارزه جوهره همه فعالیت‌های گوناگونی است که در گستره مفهوم جنگ تعریف می‌شوند. مبارزه معیاری است برای سنجش قوای فکری و فیزیکی با استفاده از قوای فیزیکی. مبارزه است که تسلیحات و تجهیزات را تعیین می‌کند و ابزار جنگ را شکل می‌دهد و قوای مسلح و مجهز به ابزار موجود را جهت پیروزی در مبارز، سامان می‌دهد (کلاوزویتس، ۱۳۸۹: ۳). جنگ حاکی از ستیزه‌های خشن و منظمی است که بین دو یا چند اجتماع درمی‌گیرد (محمودی و حیدری، ۱۳۹۰: ۴). جنگ را می‌توان تحمیل اراده سیاسی یک کشور به کشور یا کشورهای دیگر، با استفاده از قوه قهریه دانست (آراسته، ۱۳۸۹: ۱۳). جنگ کنش خشونت‌آمیز، مسلحانه و قاعده‌مند بین گروه‌های سازمان‌یافته است که با اهداف سیاسی رودرروی هم قرار گرفته‌اند (کاوه‌جبلی و حسینی، ۱۳۸۹: ۱۲). از دیدگاه دین مبین اسلام، به‌ویژه تشیع، جنگ یا صلح، به ذات خود، اصالت ندارند و دارای حسن و قبح کاملی نیستند؛ بلکه هدف از جنگ یا صلح است که به آن‌ها ارزش و اعتبار می‌بخشد. هدف اسلام، رشد و تعالی بشر و رسیدن انسان به متتهای شعور و ارزش‌های الهی است (حسنلو، ۱۳۸۸: ۱). در این امتداد، جنگ‌ها، از زوایای گوناگون در گروه‌های متفاوتی قرار می‌گیرند. ممکن است تمایز جنگ‌ها از حیث وسعت، شدت، مدت، انگیزه، صحنه نبرد، نوع سلاح، روش‌ها یا هویت نیروهای رزمنده باشد. انرژی هم می‌تواند عاملی برای مرزبندی جنگ‌ها به‌شمار رود. همچنین جنگ‌ها ممکن است فراتر از حوزه عملیات نظامی و در سطح قدرت ملی تعریف شوند. تفاوت اصلی نظریه‌ها در مورد نسل‌بندی جنگ‌ها به تفاوت رویکردهای فکری پایه‌گذار آن‌ها برمی‌گردد، به همین دلیل، می‌توان نسل‌بندی صحیح جنگ‌ها را بر اساس نوع مکتب فکری نظریه‌پردازان آن انجام داد.

تصویر جنگ آینده

ما شاهد دو کاتالیزور و تسهیل‌گر اصلی و عمده برای تغییر و ایجاد دگرگونی‌ها در نسل قبلی جنگ‌ها هستیم: "فناوری" و "نظریه‌ها". هر تغییر مربوط به تحول نسل‌ها، با پراکندگی بیش‌تر در میدان جنگ مشخص شده است. احتمالاً میدان جنگ نسل چهارم، کل جامعه دشمن را در برمی‌گیرد. در واقع نسل چهارم جنگ، مبتنی بر فناوری بالقوه و اندیشه‌محور است (کاوه‌جیلی و حسینی، ۱۳۸۹: ۶۰).

روش جنگ در نسل چهارم، معطوف به توسعه سیستم‌های پیچیده بوده، سیستم‌های پیچیده‌ای با نگرش شبکه‌محور به‌مثابه شبکه‌هایی که اعضاء (گره‌ها) فراوانی دارند؛ اعضایی که با هم از طریق ارتباطات درون و بیرون شبکه‌ای، در تعامل‌اند. شبکه اینترنت، نمونه‌ای از سیستم‌های پیچیده‌ای است (کوهن و هاوِلین، ۲۰۱۰: ۲۱۶) که پیچیدگی در آن با توجه به تعداد گره‌ها و میزان ارتباطات میان گره‌ها تعیین می‌شود. در همین رابطه، نظریه پیچیدگی و آشوب، مجموعه‌ای از سامانه‌ها و سازه‌های سیستمی را در برمی‌گیرد؛ سامانه‌هایی که به دلیل تنوع در اجزای آن‌ها با وجود درگیری با نوعی بی‌نظمی، دربردارنده نظم مشخصی تلقی می‌شود. چنین سیستمی دارای الگوی رفتاری نامنظم، غیرخطی، تطابق‌خواه و غیرقابل پیش‌بینی بوده، عقلانیت به مفهوم کلاسیک بر آن غیرقابل حمل است (کادورث و هابدن، ۲۰۱۰: ۱۶)؛ (مولج و تایل‌بین، ۲۰۰۶: ۱۷). در این امتداد جنگ‌های نسل چهارم بسیار تأمل‌برانگیز و متفاوت با جنگ‌های پیشین خواهد بود؛ الف) از لحاظ بعد راهبردی بسیار قابل تأمل‌اند؛ این جنگ‌ها ایده‌محور بوده، درصدد تغییر ذهن سیاست‌مداران و خط‌مشی‌گذاران دشمن و وابستگان به آن‌ها (ب) از لحاظ بعد سیاسی نیز حائز اهمیت‌اند؛ تا حدی که جنگجویان نسل چهارم می‌توانند از شبکه‌های بین‌المللی، فراملی، ملی و فرو ملی بهره‌برداری سیاسی کنند. ج) از لحاظ بعد عملیاتی نیز حساس بوده، جنگجویان نسل چهارم می‌توانند به‌منظور تحت تأثیر قرار دادن شبکه‌های متنوع خود در جامعه هدف، شیوه‌های متنوعی را برای ارسال پیام‌های گوناگون به کاربندند. د) از لحاظ بعد تاکتیکی بسیار پویا بوده، نسل چهارم جنگ غالباً در محیط‌های پیچیده و به‌صورت درگیری کم‌شدت، تصور می‌شود. نسل چهارمی‌ها آموخته‌اند که با نیروهای دشمن به‌صورت غیرمستقیم و غیر کلاسیک، مواجه شوند (محمدی‌نجم، ۱۳۸۹: ۳۰). جنگجویان نسل چهارم برای تغییر ذهن تصمیم‌سازان جامعه دشمن از تاکتیک‌های گوناگونی برای ارسال پیام‌ها استفاده می‌کنند؛ چه بسا اقدامات نظامی نسل چهارمی‌ها، در سطحی محدود و تاکتیکی انجام پذیرد؛ اما پیامی که از آن‌ها صادر می‌شود، بر مخاطبان موردنظر تأثیری راهبردی داشته باشد. جنگجویان نسل چهارم درصدد تحمیل شکست به نیروهای نظامی دشمن نیستند، بلکه آن‌ها در پی فرسایش اراده‌ی سیاسی

دشمن و در نتیجه تغییر نتیجه اعمال آن‌اند. آن‌ها می‌توانند پیروز شوند، حتی اگر نیروهای نظامی دشمن سالم و دست‌نخورده باقی‌مانده باشند. نکته جالب اینکه آن‌ها می‌کوشند تا در جنگ‌ها پیروز شوند، نه در نبردها. یعنی سیر تحول جنگ‌ها از پیروزی در جنگ‌ها، به سمت پیروزی در صلح‌ها بدل شده است (احراری، ۲۰۱۰: ۲۲۵).

ویژگی‌های جنگ‌های آینده

اولین گام در جهت آمادگی دفاعی و حفظ اقتدار نظامی برای برخورد با حوادث و جنگ‌های احتمالی آینده، درک صحیح و فهم نحوه نگرش دشمنان به جنگ‌های احتمالی آینده و میزان تهدیدهای احتمالی علیه کشور است. در آینده با جنگ‌هایی مواجه خواهیم شد که باید آماده‌شده، امکان بهره‌برداری از ابعاد گوناگون آن‌ها را داشته باشیم (محمدی نجم، ۱۳۸۹: ۱۳). از این‌رو بررسی و تبیین دیدگاه‌ها و ملاحظات صاحب‌نظران در باب جنگ‌های آینده و مشخصات آن‌ها، مباحث دشمن‌شناسی، آینده‌پژوهی و پیش‌بینی ضرورت‌های دفاعی، بسیار مهم است (حیدری و عبدی، ۱۳۹۱: ۴۶)، اگرچه استراتژی‌ها و اصول ناظر بر حقوق و روابط بین‌الملل در بین دولت‌های حاکم، ثبات و مقبولیت نسبتاً قابل قبولی دارد، اما نظریه‌پردازان و پژوهشگرانی مانند رابرت کاپلان (۱۹۹۴)، فرانسیس فکویاما (۱۹۹۲)، ساموئل هانتینگتون (۱۹۹۶) و دیوید کیولن (۲۰۱۳)، در خصوص جهان آینده و ویژگی‌های آن اظهارنظرهای تأمل‌برانگیزی داشته‌اند. برخی آن را دارای ویژگی‌های خاص آنارشیک در سطح بین‌المللی دانسته، آنچه توسط توماس هابز توصیف کرده است را در نظر آورده، مانند مارتین ون کرولد (۱۹۹۶-۱۹۹۲) و فیلیپ باییت (۲۰۰۳)، معتقدند که دولت‌ها در حال تبدیل شدن به بازیگران رو به افولی در عرصه روابط بین‌الملل بوده، این امر باعث افزایش بی‌نظمی‌ها و گسترش جنگ‌ها خواهد شد (جانسون، ۲۰۱۴: ۱). نظریه‌پردازان دیگری معتقدند که جنگ‌های آینده «در میان مردم»، «با حضور غیرنظامیان در جنگ»، «علیه غیرنظامیان» و یا «در چهارچوب دفاع شهری یا مدنی» خواهد بود (اسمیت، ۲۰۰۵: ۵). دکتین حاکم بر نبردهای نظامی بریتانیا از سال ۲۰۰۹ بر ویژگی‌های منفی جنگ‌های آینده تأکید داشته و جنگ‌های ترکیبی آینده را با عناوین و ویژگی‌های اجتناب‌ناپذیری مانند «جدال‌برانگیز بودن»، «متراکم بودن»، «دارای ویژگی‌های هرج‌ومرج‌گرایانه بودن»، «تحمیل‌شوندگی و اجباری بودن» و «دارای ارتباطات عناصر متشکله با یکدیگر بودن» شناسایی نموده است (مد، ۲۰۱۰). مهم‌ترین ویژگی‌های مورد تأکید در جنگ آینده عبارت‌اند از: عملیات دقیق، سریع و قاطع، راه‌اندازی ائتلاف و انجام عملیات مرکب، انجام عملیات

تأثیر محور یا مبتنی بر تأثیر، هم‌افزایی قدرت، انجام عملیات غیرخطی، به‌کارگیری نیروهای ویژه، ارزیابی همه‌جانبه اطلاعاتی، درگیری هم‌زمان در سطوح سه‌گانه، انجام عملیات پیش‌دستانه، استمرار عملیات، تحت هر شرایطی در هر زمانی و هر مکانی به‌صورت ناپیوسته و نامتناوب، توسعه صحنه نبرد و نفوذ بر عمق هدف، تکیه بر عملیات روانی، حمله به مراکز ثقل، آفند مسطح و تاکتیک عملیات موزاییکی، تهاجم هوایی و موشکی دقیق، مدیریت زمان، تلاش در راستای کاهش هزینه‌های جنگ، تأکید بر عملیات سایبری و مجازی‌سازی جنگ، مدیریت آستانه تحمل ملت‌ها، تغییر در نوع مانور، تکیه بر ابزارهای الکترونیکی و مخابراتی و پرداختن به جنگ الکترونیک، رویکرد شبکه‌محوری به جنگ، به‌کارگیری تاکتیک ناهم‌تراز، ناهمگون و یا نامتقارن در جنگ‌های آینده، مدنظر قرار دادن ابعاد و جنبه‌های گوناگون جنگ نرم، استفاده از توانمندی‌های پهباد، افزایش تحرک راهبردی، کاهش نیازهای لجستیک، توسعه سامانه‌های اطلاعاتی، کاهش هزینه‌های عملیاتی و نگهداری، تغییر و متحول ساختن سربازان، افزایش قدرت تخریب و افزایش قدرت بقا در میدان نبرد، سیستم‌های جنگی یکپارچه، بهره‌گیری از نظریه‌های متناسب عصر، بهره‌گیری از حوزه‌های شناختی، تلاش برای مهار افکار عمومی، انتخاب راهبرد آمادی بر مبنای پشتیبانی متمرکز و در نهایت، پیوند دادن هنر، علم و فناوری در جنگ (حیدری و عبدی، ۱۳۹۱: ۷۰-۵۸)؛ (کاوہ جبلی و حسینی، ۱۳۸۹: ۶۱)؛ (کریمی، ۱۳۹۱: ۶۰)؛ (محمدی نجم، ۱۳۸۹: ۶۴)؛ (صفوی و ذوالفقاری، ۱۳۹۱: ۶۱-۵۲)؛ (آذربی، ۱۳۸۶: ۱۱۸)؛ (محرابی، ۱۳۹۳ به نقل از کلانتری، ۱۳۹۵: ۴)؛ (نوذری، ۱۳۹۲: ۸۹).

عناصر قدرت نظامی

عناصر نظامی قدرت ملی عبارتند از: الف) اهداف، سیاست، رهنامه و راهبرد نظامی؛ ب) سازمان و تشکیلات نظامی (فرماندهی، ساختار تشکیلات نظامی و بودجه و هزینه نظامی)؛ ج) نیروی انسانی (کمیت نیروها، کیفیت نیروها، آموزش نظامی و قابلیت تحرک نیروها)؛ د) دانش، فنون و فناوری نظامی (دانش، پژوهش و خلاقیت، فنون و فناوری نظامی)؛ ه) تسلیحات و تجهیزات نظامی (تسلیحات و تجهیزات، امکانات آماد و پشتیبانی و پایگاه‌های نظامی) (علایی، ۱۳۸۷: ۱۲).

عناصر قدرت نظامی با تمرکز بر مؤلفه‌های استعداد شامل استعداد بالقوه، استعداد بالفعل، استعداد ذخیره و استعداد مؤتلف است (آقا محمدی، ۱۳۹۲). در برخی از مطالعات، عناصر قدرت نظامی به عوامل محسوس و نامحسوس تقسیم گردیده‌اند (شیرازی و مرادیان، ۱۳۸۹: ۲۰۰). از نگاه راهبردی مؤلفه‌های قدرت‌آفرینی در پنج گروه روانی، فیزیکی، ریاضی، جغرافیایی و آماری قرار می‌گیرند

(کلاوزیتس، ۱۳۸۹: ۱۹). موسسه گلوبال فایرپاور^۱ بر اساس اطلاعات منتشره در سال ۲۰۱۷، ۵۰ مؤلفه را برای طبقه‌بندی کشورها، مدنظر قرار داده است (گلوبال فایرپاور، ۲۰۱۷).

پیشینه پژوهش

هر کشوری سعی در تصویرپردازی از ارتش آینده خود دارد تا بر همان اساس، الگوها و طراحی‌های لازم را به انجام رساند؛ هرچند با استناد به بررسی‌های انجام‌شده، هیچ تحقیق مستقل و مستند علمی و هیچ رساله یا کتابی با عنوان پژوهش حاضر مشاهده نشد. با وجود این، در ارتباط با موضوع تصویرپردازی از ارتش مقتدر، برخی رساله‌ها و مقالات علمی و پژوهشی، به بعضی از ابعاد ارتش مقتدر پرداخته‌اند که در ادامه به برخی از آن‌ها در جدول شماره (۱) اشاره می‌شود.

جدول ۱. پیشینه تحقیق

نتیجه	عنوان	محقق
مؤلفه‌های غیر فیزیکی اثرگذار بر توان رزمی نیروهای نظامی را تبیین کرده، توجه به نیازهای تربیتی، آموزشی و مهارتی نیروی انسانی در محیط نظامی را در شمار عوامل اصلی مدنظر قرار داده است.	تبیین مؤلفه‌های نظری عوامل غیر فیزیکی تأثیرگذار بر توان رزمی	آشتیانی (۱۳۹۰)
تغییر ساختار تأمین نیروهای مردمی با ایجاد مدیریت واحد، ارتباط دوره‌ای آحاد مردم با بخش دفاعی برای فراگیری آموزش، حفظ آمادگی رزمی، استفاده از ظرفیت‌های مراکز اجرایی و دانشگاهی کشور، مدنظر قرار داده است.	راهبردهای بهره‌گیری از نیروهای مردمی در تأمین نیازمندی‌های انسانی دفاع	مصطفوی (۱۳۹۲)
الگوی راهبردی مناسب برای تحکیم و توسعه اقتدار دفاعی امنیتی جمهوری اسلامی ایران را که الگویی دانایی محور است، معرفی کرده و بر قدرت درون‌زا تأکید کرده است.	الگوی راهبردی تحکیم و توسعه‌ی اقتدار دفاعی امنیتی	رشید زاده و همکاران (۱۳۹۰)
با برشماری انواع دفاع، اصول اساسی تحقق پیروزی در جنگ را به‌صورت نابرابر (از منظر اسلام) بررسی کرده و در ادامه مبانی اصولی جنگ را در شیوه پیامبر اکرم(ص) معرفی کرده است.	جهاد اسلامی رویکرد برتر ساز در جنگ‌های آینده	ظریف منش (۱۳۸۷)
آجا از نظر عوامل برتر ساز توان رزم در موقعیت تهاجمی، مدنظر قرار داده، برآن است که عوامل برتر ساز، هم‌خلاق کمبود عده‌ها را رفع می‌کند و هم با	تدوین راهبرد ارتقاء توان رزمی آجا (مبتنی بر	شکوهی و همکاران

محقق	عنوان	نتیجه
(۱۳۹۱)	عوامل برترساز) با رویکرد تهدیدات ناهمطراز	توکل و توسل به خداوند قادر متعال، عامل برتری بر دشمن خواهد بود؛ تاکید شده که یافته‌های این پژوهش با تجارب ۸ سال دفاع مقدس نیز همخوانی و سازگاری دارد.
ریاضی (۱۳۹۳)	عوامل مؤثر در سازمان‌دهی سازمان‌های نظامی	نقش ۳ عامل ساختاری، محتوایی و زمینه‌ای و ۱۵ خرده عامل را در بحث از سازمان‌های نظامی شناسایی کرده، بالاترین رتبه به راهبرد سازمان و پایین‌ترین رتبه را به سامانه آماد و پشتیبانی اختصاص داده است.
خسروی (۱۳۸۹)	تبیین نظریه امنیت در قرآن	نظام توحیدی را مرجع امنیت، نظام امت واحد به‌منزله سطح و موضوع امنیت، نظام ولایی را به‌مثابه ابزار و رویکرد فرهنگی را به‌منزله ماهیت امنیت معرفی کرده است.
وود (۲۰۱۵)	شاخص قدرت نظامی آمریکا	ایجاد سنجه برای ارزیابی وضعیت قدرت نظامی آمریکا از لحاظ قابلیت یا مدرن بودن، ظرفیت عملیاتی و آمادگی جهت انجام موفق مأموریت‌های محوله را مورد تامل قرار داده است.
اسکال (۲۰۰۱)	جنگ آینده	بر اساس نتایج این پژوهش، کسب آمادگی از حیث شرایط فیزیکی، آموزش‌های لازم و آمادگی ذهنی فرماندهان نظامی، آشنایی با ماهیت اساسی جنگ، اجرای مانور در سراسر منطقه عملیاتی دشمن، داشتن روحیه پایداری و شجاعت، صبر و تمایل به ایثار و فداکاری، قابلیت انعطاف‌پذیری و قابلیت گرفتن ابتکار عمل از دست دشمن، جهت توفیق در جنگ آینده ضروری است.
کنت مکنزی (۱۳۸۵)	ارتش آمریکا: در تدارک فردا	این پژوهش با مطالعه چشم‌انداز مشترک ارتش آمریکا در افق ۲۰۲۰، بخش اعظم آن چشم‌انداز را معطوف به اقتدار و برتری همه‌جانبه می‌داند که از طریق بهره‌برداری توأمان از مانورهای برتری، نبرد دقیق، پشتیبانی متمرکز و حفاظت همه‌جانبه میسر می‌گردد.
گزارش کاخ سفید (۲۰۱۲)	حفظ برتری دفاعی ایالات متحده در قرن ۲۱	تأکید این گزارش بر نیاز آمریکا به نیروهای نظامی قوی، چابک و توانمند است که عملکرد آن، همسو با دیگر عناصر قدرت ملی آمریکا باشد.
کمسیون دفاع مجلس	ارتش آینده ۲۰۲۰	این گزارش به‌نقد ساختار آینده ارتش انگلستان، در چارچوب الزامات راهبردی برای تغییر ارتش بریتانیا در راستای «تغییر نسلی در دیدگاه، ساختار،

محقق	عنوان	نتیجه
عوام انگلستان، (۲۰۱۴)	انگلستان	تشکیلات و قابلیت، برای حصول اطمینان از توانایی رویارویی با چالش‌های ۲۰۲۰ و فراتر از آن» پرداخته است. ایراداتی را از لحاظ اهداف، همکاری با کشورهای شریک در خارج از کشور، تغییر ماهیت نیروهای ذخیره، ارتش تقریباً کاملاً بریتانیایی و حصول اطمینان از این‌که هزینه و بازدهی به‌منزله یک محرک در طراحی نیرو و بهینه‌سازی قابلیت آن، باقی خواهند ماند، مد نظر قرار داده است.
اسمیت (۲۰۱۳)	نیروی هوایی فردا (نگاه به گذشته، شکل دادن آینده)	در آینده به‌جای آنکه تمرکز بر یک سامانه با زیرگروه سلاح مشخص باشد، بر دیدگاه «ترکیب سلاح‌ها» خواهد بود که محتوی آن، تعیین‌کننده چگونگی ترکیب چندین زیرگروه متفاوت است که همه آن‌ها به‌منزله توان بخش‌های اصلی، باهم هماهنگ می‌شوند. در این ساختار سازمانی، سه اصل ماندگار توان نظامی، سرعت، دسترسی و ریسک اقتصادی، نقش ایفا می‌کنند.

روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش از حیث هدف بنیادی است. در فراگرد تحلیل این نوع پژوهش‌ها نیز عمدتاً از روش‌های کیفی استفاده می‌شود (لطیفی، ۱۳۸۸). تحقیقات کیفی، بیشتر بر توصیف نقلی تأکید داشته (دلاور، ۱۳۹۲: ۳۰۸) و به‌منظور درک پدیده‌های اجتماعی انجام می‌شوند. ازجمله نقش و کارکردهای تحقیق بنیادی، می‌توان به افزودن به قوانین و اصول علمی و پیشبرد منبع شناخت و روش‌شناسی اشاره کرد (خاکی، ۱۳۹۲: ۹۷-۹۴). منبع اخذ اطلاعات متون برگزیده بوده، از متن قرآن مجید و برخی تفاسیر آن نظیر تفسیر المیزان و تفسیر نور استفاده شده و روش تحلیل استفهامی و غیرآماری بوده است. همچنین راهبرد مورد استفاده در این پژوهش، روش تحلیل مضمون در پرتو روش تحلیل موضوعی قرآن کریم بوده است (لسانی فشارکی و مرادی زنجانی، ۱۳۹۱). تحلیل مضمون را باید روش ویژه‌ای در نظر گرفت که یکی از مزایای آن انعطاف‌پذیری است (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۲). از روش تحلیل موضوعی در قرآن کریم مفاهیم

(مضامین پایه^۱) و فصول (مضامین سازمان‌دهنده^۲) و ابواب (مضامین فراگیر^۳) پژوهش از قرآن کریم استخراج می‌شوند که بر اساس فراگرد این راهبرد، مراحل زیر مدنظر قرار می‌گیرند.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌ها

گام اول: مرحله مقدماتی

الف) انتخاب عنوان تحقیق موضوعی و کلیدواژه‌های آن: اولین کاری که در تحقیق موضوعی باید انجام دهیم، این است که عنوان موضوعی را که می‌خواهیم درباره آن تحقیق کنیم، با دو یا سه کلمه، معین و مشخص کنیم (لسانی فشارکی و مرادی زنجانی، ۱۳۹۱: ۲۱). در این راستا، با ملحوظ نظر قرار دادن عنوان رساله «تصویرپردازی از مختصات ارتش مقتدر در پرتو رهنمودهای قرآن حکیم»، با کمک متخصصان علوم قرآن و حدیث کلیدواژه‌های «جند» و «رَجَل» برای ورود به محضر قرآن انتخاب گردیدند.

ب) آماده‌سازی اوراق اولیه تحقیق موضوعی و نگارش صفحه‌عنوان و ثبت گزارش آغاز تحقیق (لسانی فشارکی و مرادی زنجانی، ۱۳۹۱: ۳۴). در این مرحله، پژوهشگران از کاغذهای استاندارد A۴ و ساماندهی صفحات برای شروع تحقیق استفاده نموده است.

ج) تدارک فهرست آیات اصلی: در این مرحله با مراجعه به کتاب «المعجم المفهرس»، نشانی آیاتی را که کلمه یا کلمات موردنظرمان، عیناً و یا به صورت کلمات هم‌خانواده روی کاغذ یادداشت فرعی پیاده و پیش از وارد نمودن فهرست نشانی آیات اوراق، آیات منتخب را به ترتیب شماره سوره‌هایشان از آخر به اول قرآن مرتب می‌شوند (لسانی فشارکی و مرادی زنجانی، ۱۳۹۱: ۳۵). در این مرحله، پژوهشگران با استفاده از نرم‌افزار جامع تفاسیر نور (نسخه ۳) که قابلیت جستجو در همه کلمات قرآن را دارد، به جستجوی کلمات مربوطه پرداختند. که نتیجه آن به صورت ادغام در نتیجه بند (د) در جدول شماره (۲) ارائه می‌گردد.

د) تدارک فهرست سیاق‌ها: فهرست دیگری که باید تهیه شود، فهرست شماره آیات ابتدا و آخر سیاق‌هاست. قرآن کریم برحسب تعلیم پیامبر اکرم «ص» به ۵۵۵ واحد موضوعی (سیاق) تقسیم می‌شود (لسانی فشارکی و مرادی زنجانی، ۱۳۹۱: ۴۳). در این فهرست، محدوده سیاق

^۱ Basic

^۲ Organizing

^۳ Global

آیات و تعداد آیات هر سیاق که در فهرست پیشین استخراج شده، مشخص گردیدند. در جدول شماره (۲) فهرست سیاق‌ها آمده است.

جدول ۲. فهرست آیات مربوط به کلمات "جند" و "رَجِل" و هم‌خانواده‌های این کلمات

ردیف	شماره آیه- نام سوره- شماره سوره	شماره آیه ابتدای سیاق شماره آیه انتهای سیاق	ردیف	شماره آیه- نام سوره- شماره سوره	شماره آیه ابتدای سیاق شماره آیه انتهای سیاق
۱	۱۷- البروج- ۸۵	۲۲-۱	۱۵	۸- القصص- ۲۸	۱۳-۱
۲	۳۱- المدثر- ۷۴	۳۱-۱	۱۶	۶- القصص- ۲۸	۱۳-۱
۳	۲۰- الملک- ۶۷	۳۰-۱۵	۱۷	۳۷- النمل- ۲۷	۴۴-۳۲
۴	۴۰- الذاریات- ۵۱	۴۶-۲۴	۱۸	۱۸- النمل- ۲۷	۳۱-۱۵
۵	۷- الفتح- ۴۸	۱۰-۱	۱۹	۱۷- النمل- ۲۷	۳۱-۱۵
۶	۴- الفتح- ۴۸	۱۰-۱	۲۰	۹۵- الشعراء- ۲۶	۵۱-۲۴
۷	۲۴- الدخان- ۴۰	۲۹-۱	۲۱	۷۸- طه- ۲۰	۲۴-۱
۸	۱۱- ص- ۳۸	۱۴-۱	۲۲	۷۵- مریم- ۱۹	۴۰-۱۶
۹	۱۷۳- الصافات- ۳۷	۱۸۲-۱۳۹	۲۳	۹۰- یونس- ۶۰	۷۰-۶۱
۱۰	۷۵- یس- ۳۶	۸۳-۶۸	۲۴	۴۰- التوبة- ۹	۴۲-۳۸
۱۱	۲۸- یس- ۳۶	۳۲-۱۳	۲۵	۲۶- التوبة- ۹	۲۹-۲۵
۱۲	۹- الأحزاب- ۳۳	۲۰-۹	۲۶	۲۵۰- البقرة- ۲	۲۵۳-۲۴۹
۱۳	۴۰- القصص- ۲۸	۴۲-۲۹	۲۷	۲۴۹- البقرة- ۲	۲۵۳-۲۴۹
۱۴	۳۹- القصص- ۲۸	۴۲-۲۹	۲۸	۶۴- الإسراء- ۱۷	۷۰-۶۱

شماره آیه - نام	شماره آیه - نام	ردیف	شماره آیه - نام	شماره آیه - نام	ردیف
شماره آیه ابتدای سیاق شماره آیه انتهای سیاق	شماره آیه - نام سوره - شماره سوره	ردیف	شماره آیه ابتدای سیاق شماره آیه انتهای سیاق	شماره آیه - نام سوره - شماره سوره	ردیف
۴۶۱ آیه			جمع کل تعداد آیات سیاق‌ها		

بدین ترتیب، جمع کل آیات اصلی که یکی از دو کلیدواژه مربوطه، همراه باهم خانواده‌های آن‌ها در آن وجود دارند، ۲۸ آیه است. همچنین ۴۶۱ آیه نیز جمع آیتی هستند که همراه با آیات سیاق‌های مربوطه، مدنظر قرار می‌گیرند.

کام دوم: مرحله مفهوم یابی

این گام شامل: الف) نگارش متن کامل آیه اصلی، با ذکر شماره ردیف و نشانی آن، ب) تلاوت مکرر آیه، ج) بررسی مفاهیم آیه، د) یادداشت سؤالات، ه) بررسی مفاهیم آیه در سیاق آن، و) یادداشت نظم‌ها و هماهنگی‌ها، ز) نکات تکمیلی: به خاطر سپاری مفاهیم و سؤالات، از برگردن آیات اصلی، دست نزدن به دست‌نویس‌های تحقیق ح) بازنگری سراسری مفاهیم، ز) مراجعه به متون تفسیری است (لسانی فشارکی و مرادی زنجانی، ۱۳۹۲: ۶۳) که در این پژوهش از تفسیر المیزان و تفسیر نور بهره گرفته شد.

در این گام ۱۵۶۸ مفهوم پایه از برداشت‌های قرآنی و تفاسیر، احصا شدند که متناسب با نیاز پژوهشی، کدگذاری شدند. برای مثال، کد Q.S.۲.A۲۰ به معنای مفهوم پایه استخراج‌شده از آیه ۲۰ از سوره دوم قرآن مبین (سوره مبارکه بقره، آیه ۲)، کد M.J۲.S۳۴۲ به معنای مفهوم پایه استخراج‌شده از صفحه ۳۴۲ از جلد ۲ تفسیر المیزان و کد N.J۴.S۷۶ به معنای مفهوم پایه استخراج‌شده از مفاهیم پایه صفحه ۷۶ از جلد ۲ تفسیر نور است

کام سوم: مرحله گسترش یا فشرده کردن تحقیق موضوعی

از طریق تحقیق و بررسی کلمات مترادف با کلمات کلیدی، بررسی کلماتی که در مسیر مطالعه و تحقیق قرار گرفته‌اند و بررسی آیات اصلی در سراسر سوره‌هایشان، می‌توان تحقیق موضوعی را گسترش داد و با تحقیق موضوعی در محدوده حزب مفصل، بررسی کلی آیات قبل از آیه اصلی نسبت به فشرده کردن تحقیق موضوعی اقدام نمود (لسانی فشارکی و مرادی زنجانی، ۱۳۹۱، ۱۰۵: ۹۳). که در این تحقیق فشرده‌سازی صورت نگرفت و برای گسترش تحقیق، در بعضی از سیاق‌ها، آیات اصلی در سراسر سوره بررسی شد.

گام چهارم: مرحله تدوین و تألیف یافته‌ها

الف- از مطالعه و تحقیق تا تدوین و تألیف: اگر از همان ابتدا که به تحقیق موضوعی می‌پردازیم، قصد تدوین و تألیف داشته باشیم، بهتر است پیش از مرحله مفهوم‌یابی، فهرست ابواب (مضامین فراگیر) و فصول (مضامین سازمان‌دهنده) را تهیه و تنظیم کنیم. یعنی قبل از اینکه بدانیم در این تحقیق به چه مفاهیمی دست خواهیم یافت، به فصل‌بندی و بخش‌بندی مفاهیم بپردازیم. هر چند بعدها که مرحله مفهوم‌یابی را به پایان رساندیم، به احتمال زیاد مجبور خواهیم شد که این فهرست از پیش تنظیم‌شده را در حدود ۳۰ تا ۷۰ درصد تغییر دهیم و یک فهرست جدید را تنظیم کنیم که با یافته‌هایمان تناسب و تطابق داشته باشد (لسانی فشارکی و مرادی زنجانی، ۱۳۹۱: ۱۱۰).

ب- شناسه‌گذاری مفاهیم: پس از تدارک فهرست ابواب (مضامین فراگیر) و فصول (مضامین سازمان‌دهنده) و یا تغییر و اصلاح آن (در صورتی که از پیش تهیه کرده باشیم) بار دیگر به سراغ مفاهیم به دست آمده می‌رویم و یکایک آن‌ها را بر اساس عناوین ابواب (مضامین فراگیر) و فصول (مضامین سازمان‌دهنده) تحقیق، کدگذاری می‌کنیم (لسانی فشارکی و مرادی زنجانی، ۱۳۹۱: ۱۱۰). در این تحقیق بعد از اتمام گام سوم فهرست ابواب (مضامین فراگیر) و فصول (مضامین سازمان‌دهنده) با مطالعه نظری، پیشینه تحقیق، اهداف تحقیق، مضامین سیاق‌های منبع مورد بررسی، انتخاب شدند و نظریه‌ها و رهنمودهای گروهی از خبرگان نیز در این خصوص، لحاظ و جرح و تعدیل نهایی به عمل آمد.

ج- ارائه گزارش و یافته‌ها: در گام نهایی تحقیق، طی جریان رفت و برگشتی بین مفاهیم و برداشت‌ها، ابواب (مضامین فراگیر) و فصول (مضامین سازمان‌دهنده) تعیین شدند. این فراگرد حاصل مقایسه مستمر مضامین و جریان رفت و برگشتی متعدد بین آن‌ها بوده است؛ به نحوی که ۱۵۶۸ شاخص با ادغام و تلخیص به ۷۱۶ مضمون پایه متعالی تبدیل شدند. در ادامه، مضامین اصلی، ۷۳ فصل (مضمون سازمان‌دهنده) و مضامین سازمان‌دهنده که نقش هر ویژگی در شکل‌دهی به ارتش مقتدر، در پرتو رهنمودهای قرآن حکیم را نشان می‌دهند، تعیین شدند. بر اساس یافته‌های پژوهش، در نهایت ۱۴ مضمون فراگیر، ویژگی‌های شکل‌دهنده ارتش مقتدر را در پرتو رهنمودهای قرآن حکیم معرفی می‌کنند.

با شناخت ویژگی‌های شکل‌دهنده و نقش هر ویژگی در شکل‌دهی به ارتش مقتدر، در پرتو رهنمودهای قرآن حکیم، فهمی اولیه از جوهره مفهوم ارتش مقتدر حاصل شد و کارکرد و نقش آن

در ساحت‌های گوناگون حیات اجتماعی، بازتعریف گشت. هم چنان‌که در اکثر آیات موردبررسی در قرآن حکیم، به درس‌آموزی از سایر ارتش‌ها دعوت می‌شویم به بیان قرآنی «ما در این قرآن برای مردم هرگونه مثلی آوردیم» (سوره مبارکه روم، آیه ۵۸)، تاکید می‌شود که با تمسک به قرآن و درس‌آموزی از تجربه‌های دیگران در پرتو قرآن، می‌توان از همه ظرفیت‌ها و قابلیت‌ها، برای ساخت ارتشی مقتدر بهره جست. ارتش مقتدری که «با کارکرد اجتماعی، زمینه‌ساز مشارکت عموم مردم و امت اسلامی در عرصه دفاعی و خیررسان به مردم»، «با کارکرد اعتقادی سیاسی، ستون و برپادارنده دین و تشکل جمعی مسلمانان»، «با کارکرد دفاعی، موجب بازدارندگی، دفع دشمنان، پیروزی در صلح و نگهداری خوب امت»، «با کارکرد امنیتی موجب زینت حکمرانان و زمینه‌ساز عزت در جامعه» می‌شود. در نمودار (۱) مضامین فراگیر و سازمان‌دهنده ارتش مقتدر، در پرتو رهنمودهای قرآن حکیم آمده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

هدف این پژوهش تصویرپردازی از مختصات ارتش مقتدر در پرتو رهنمودهای قرآن حکیم بوده و در شمار تحقیقات بنیادی و کیفی محسوب می‌شود. با روش تحلیل مضمون (روش تحقیق موضوعی قرآن کریم) و از طریق قرآن‌پژوهی و منابع تفسیری نسبت به استخراج پیام‌ها، مضامین اصلی، مضامین سازمان‌دهنده و مضامین فراگیر تصویر ارتش مقتدر با این رویکرد اقدام شد و مختصات تصویر ارائه گردید. در قرآن مجید به داستان ارتشیان جالوت، فرعون، ثمود، قریش، بلقیس، طالوت، سلیمان، داوود و نظایر آن‌ها، اشاره شده و با مصادیق و مثال‌های قرآنی، دعوت به درس گرفتن از وضعیت این ارتش‌ها، برای تصویرپردازی و ساخت ارتش مقتدر شده است که فرموده است «لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا» (یس، آیه ۷۰)، یعنی قرآن افرادی را که دارای دل‌های زنده و روح‌های پاک و آماده‌اند، هشدار می‌دهد.

جامعه اسلامی و به تبع آن ارتش قرآنی، مانند نوری بزرگ است که امکان خاموش کردنش میسر نیست (سوره توبه، آیه ۳۲ و تفسیر المیزان، ج ۹، ۳۲۹). دستیابی به یک تصویر مرجح و بصیرت بخش از قرآن، ما را در دستیابی به تصاویر بهتر و مرجح‌تر، یاری خواهد رساند؛ زیرا در سوره مبارکه مریم آیه ۷۶ چنین می‌خوانیم که خدا بر هدایت آنان که هدایت یافته‌اند، خواهد افزود (سوره مریم، آیه ۷۶). خدا هر کس را که بخواهد بدان نور راه می‌نماید و برای مردم مثلها می‌آورد؛ زیرا بر هر چیزی آگاه است (سوره مبارکه نور، آیه ۳۵) و در جاهای گوناگون از قرآن مجید، چنین بیان می‌کند: در این قرآن برای مردم هرگونه داستانی بیان کرده‌ایم (سوره مبارکه زمر، آیه ۲۷ و سوره روم، آیه ۵۸ و سوره کهف، آیه ۵۴ و سوره اسراء، آیه ۸۹). لذا با مطالعه حالات ارتش‌های گوناگون در بیان قرآنی، پویا شناسی تهدید را در سه حوزه تهدید نرم، تهدید نیمه‌سخت و تهدید سخت مشخص کرده و اقدامات متناظر نیز معرفی گردیدند. نتایج این پژوهش، در برخی از ویژگی‌ها با نتایج پژوهش‌های دیگر (بهنام‌نیا و افتخاری، ۱۳۸۶)؛ (محمدی‌نجم، ۱۳۸۹)؛ (آراسته، ۱۳۸۹)؛ (کاوه جبلی و حسنی، ۱۳۸۹)؛ (خسروی، ۱۳۸۸)؛ (صفوی و ذوالفقاری، ۱۳۹۱)؛ (مرادیان و صادقی، ۱۳۹۲) همسو بود.

در حوزه نیروی انسانی، ویژگی‌ها و چشم‌انداز نیروی انسانی در ابعاد گوناگون مشخص گردید تا ان شاء الله همچون سپاهیان طالوت و صدر اسلام، بر جالوتیان و قریشیان زمان چیره گردند. در برخی از مؤلفه‌های این مضمون فراگیر نیز، نوعی همسویی با پژوهش‌ها دیگر (آقا محمدی،

۱۳۹۰؛ (محمدی‌نجم، ۱۳۸۹)؛ (کاوه جبلی و حسنی، ۱۳۸۹)؛ (ظریف‌منش، ۱۳۸۷)؛ (کلاوزیتس، ۱۳۸۹)؛ (شیرازی و مرادیان، ۱۳۸۹) وجود داشت.

الزامات محیطی همچون منابع قدرت ملی احصا گردیدند تا جهت تفوق بر تهدید و بحران در اختیار نظامیان قرار گیرند. نتایج در این بعد نیز از حیث برخی از مؤلفه‌ها با یافته‌های مطالعات دیگر (قاسمی و نگهدار، ۱۳۹۲)؛ (خورشیدی، ۱۳۸۱)؛ (تلیس و همکاران، ۱۳۸۳)؛ (مجردی و همکاران، ۱۳۹۲)؛ (موسسه گلوبال فایرپاور، ۲۰۱۷)؛ (اعلایی، ۱۳۸۷)؛ (کریمی، ۱۳۹۱) هم‌راستا بود.

مؤلفه‌های معماری ساختاری به‌منزله یکی از مختصات ارتش مقتدر، جهت ایجاد قابلیت و توانمندی مقابله با تهدید در سازمان‌های نظامی، بر پایه چابکی و چالاکي، پایش محیطی در عرصه‌های گوناگون جغرافیایی احصا شد که نتایج حاصله از آن در برخی حوزه‌ها، با پژوهش‌های دیگر (آقا محمدی، ۱۳۹۰)؛ (ریاضی، ۱۳۹۳) هم‌پوشانی داشت.

توان رزم نیز به‌منزله یکی از خروجی‌های سامانه‌های دفاعی، با عوامل فیزیکی، غیر فیزیکی و برتر ساز (که نقش بی‌بدیل آن در ارتش‌های قرآنی روشن است) مشخص گردید. نتایج این پژوهش، در بعد عوامل غیر فیزیکی و برتر ساز با تحقیق (آشتیانی، ۱۳۹۰)؛ (شکوهی و همکاران، ۱۳۹۱) همسو بود.

سامانه فرماندهی و مدیریت نیز به‌منزله یکی از ارکان مهم و تأثیرگذار در همه ارتش‌ها، نقش حائز اهمیتی دارد؛ به همین دلیل در هنگام مبارزه، از کار انداختن سامانه فرماندهی ارتش‌ها، به‌منزله نقطه ثقل راهبردی مطرح می‌گردد. هرچند نوع مؤلفه‌های فرماندهی نیز از نظر قرآن، می‌تواند پیروزی آفرین باشد. در بعضی از مؤلفه‌های این بعد، نوعی همسویی با پژوهش‌های دیگر (محمدی‌نجم، ۱۳۸۹)؛ (کلاوزیتس، ۱۳۸۹)؛ (رشیدزاده و همکاران، ۱۳۹۰) مشاهده شد.

جهت سازه‌ها نیز که معمولاً از چشم‌انداز و مأموریت سرچشمه می‌گیرند، به ارتش جهت داده و در شرایط سخت، برای غلبه بر ابهام و عدم اطمینان در محیط و شناسایی مراتب ائتلاف دشمنان، همچون لنگرگاهی مهم و اثرگذار ظاهر می‌شوند. جهت سازه‌ها همچنین نحوه عمل در مقابل تهدیدها در بلندمدت و کوتاه‌مدت را مشخص می‌نمایند. در این پژوهش، جهت سازه‌ها در قالب جهت دهنده اهداف راهبردی، سیاست دفاعی، دکترین دفاعی، ارزش‌ها و برنامه‌های خرد و کلان، شناسایی گردیدند. نتایج این پژوهش از این حیث با نتایج مطالعات دیگر (اعلایی، ۱۳۸۷)؛ (تیموتی، ۲۰۰۷)؛ (باقری دولت‌آبادی، ۱۳۹۲)؛ (قاسمی، نگهدار، ۱۳۹۲) نیز همسویی داشت.

حفاظت اطلاعات در دو اقدام حفاظتی و اطلاعاتی، نقش اساسی در دشمن‌شناسی و جلوگیری از نفوذ دشمن بر عهده دارد. در این باره، می‌توان به محضر قرآن کریم مراجعه و از رهنمودهای آن در این باب سود جست.

نوآوری نیز در دو بعد دکترینی و فناورانه باعث ایجاد برتری نسبت به حریف و گذر از تنگناها می‌شود که در این پژوهش مضامین فراگیر و مؤلفه‌های آن احصا شدند. نتایج این پژوهش در برخی مؤلفه‌ها با نتایج پژوهش‌های دیگر (مکنزی، ۱۳۸۵)؛ (اسمیت، ۲۰۱۴)؛ (وود، ۲۰۱۵) همسو بود.

آماد و پشتیبانی نیز به منزله قلب تپنده نیروهای رزمی، نقش بی‌بدیلی در تقویت و حمایت از سامانه‌های رزمی ایفا می‌نماید. در این پژوهش در حوزه‌های تسلیحات، تجهیزات، فناوری نظامی، تولید و به‌کارگیری، بهداشت و درمان، شبکه توزیع، مدیریت اقلام و تجهیزات و پوشاک و تغذیه، مضامین مهمی استخراج شدند. نتایج این پژوهش با نتایج پژوهش‌های دیگر (آقا محمدی، ۱۳۹۰)؛ (حسنلو، ۱۳۸۸)؛ (تیموتی، ۲۰۰۷)؛ (اعلابی، ۱۳۸۷)؛ (موسسه گلوبال فایرپاور، ۲۰۱۷)؛ (مجردی و همکاران، ۱۳۹۲)؛ (حیدری و عبدی، ۱۳۹۱)؛ (نوذری، ۱۳۹۲) در این باره از حیث بعضی از مؤلفه‌ها، همسویی داشت.

در نهایت ضرورت و کارکرد ارتش از نگاه قرآن حکیم با تاکید بر انواع کارکردهای اجتماعی، اعتقادی سیاسی، امنیتی و دفاعی (بازدارندگی، پدافندی و آفندی) بود، ولی در این پژوهش بر مجموعه متنوعی از کارکدهای آن تاکید شد که نتایج حاصله با نتایج سایر پژوهش‌ها (کریمی، ۱۳۹۱)؛ (ظریف‌منش، ۱۳۸۷)؛ (رشیدزاده و همکاران، ۱۳۹۰)؛ (نوذری، ۱۳۹۲)؛ (خسروی، ۱۳۸۹)؛ (مصطفوی، ۱۳۹۲) از حیث بعضی از مؤلفه‌ها، همسویی داشت. امید است، این تصویر مقدمه‌ای برای تحول در ارتش و ایجاد تصاویر بصیرت بخش‌تر باشد. در همین امتداد گسترش این تصویر در قالب پژوهش‌های مستقل درباره هر یک از مضامین فراگیر احصا شده در محضر قرآن حکیم، برای ایجاد تصویر مرجح‌تر از طریق پژوهش‌های آتی پیشنهاد می‌گردد.

نکته بسیار مهم به‌مثابه دستاورد این پژوهش، ایجاد زمینه‌ای برای درک بهترین تصویر برای ارتش خوب در هر زمان و هر مکان مقتضی است، این تصویر باید بر حسب مقتضیات در هر زمان بازسازی و بازپردازی شود که شایسته است اولین مرجع این اقدام مهم، محضر شریف قرآن حکیم باشد.

منابع و مأخذ

الف) منابع فارسی

- قرآن حکیم
- بیانات حضرت آیت‌الله العظمی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در دیدار نوروزی فرماندهان ارشد نیروهای مسلح با رهبر انقلاب، مورخ ۱۳۹۵/۰۱/۲۲
- بیانات حضرت آیت‌الله العظمی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در مراسم بیعت طلاب و روحانیون، مورخ ۱۳۶۸/۰۳/۲۲
- بیانات حضرت آیت‌الله العظمی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در دیدار دیدار جمعی از فرماندهان و پرسنل ارتش، مورخ ۱۳۷۴/۰۷/۰۵
- آراسته، ناصر (۱۳۸۹). کلیاتی از جنگ و مواردی از دفاع مقدس، تهران: انتشارات ایران سبز.
- آشتیانی، محمدرضا (۱۳۹۰). «تبیین مؤلفه‌های نظری عوامل غیرفیزیکی تأثیرگذار بر توان رزمی نیروهای نظامی»، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال نهم، شماره ۳۲، صص ۱۰۹-۶۹.
- آقامحمدی، داود (۱۳۹۲). قدرت ملی، جزوه درسی، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- آذربی، بهمن (۱۳۸۵). «جنگ‌های آینده»، مجله علوم و فنون نظامی، دوره ۳، شماره ۵، صص ۱۲۶-۱۱۴.
- باقری دولت‌آبادی، علی (۱۳۹۲). «نقش عنصر بازدارندگی در راهبرد نظامی ایران»، مجله سیاست دفاعی، سال ۲۲، شماره ۸۵، صص ۸۷-۳۷.
- بهنام‌نیا، علی اصغر؛ افتخاری، اصغر (۱۳۸۶). «سیکل حیات تهدید»، فصلنامه نگرش راهبردی، شماره‌های ۷۸-۷۷، صص ۴۰-۹.
- پورعزت، علی اصغر (۱۳۸۲). تصویرپردازی از آینده؛ استراتژی اقدام در سیستم‌های اجتماعی؛ تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی.
- پورعزت، علی اصغر (۱۳۸۳). تصویرپردازی از آینده برای وحدت‌آفرینی بر مدار شهر عدل، تهران: همایش بیداری اسلامی چشم‌انداز آینده و هدایت آن.
- پورعزت، علی اصغر (۱۳۸۹). مدیریت راهبردی عصرمدار؛ رویکردی آینده‌پژوهانه به منافع عمومی، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- تلیس، اشلی؛ بایالی، جانیک؛ لین، کریستوفر؛ مک فرسون، ملیسا (۱۳۸۳). سنجش ملی در عصر فرا صنعتی، تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.
- تیموتی، دی. هویت (۲۰۰۷). صنعت نظامی و سیاست دفاعی منطقه‌ای: هند، عراق و اسرائیل، چاپ اول، تهران: انتشارات روتلج.
- جمشیدی، محمدحسین (۱۳۹۵). «بررسی و تحلیل عناصر قدرت نظامی»، فصلنامه بررسی‌های نظامی، شماره‌های ۲۳-۲۴.
- حسنلو، خسرو (۱۳۸۸). مروری بر مفاهیم جنگ، تهران: موسسه آموزشی و تحقیقات صنایع دفاعی، مرکز آینده پژوهی دفاعی.

- حیدری، کیومرث؛ عبدی، فریدون (۱۳۹۱). «جنگ‌های آینده و مشخصات آن با تحلیلی بر دیدگاه برخی صاحب‌نظران نظامی غرب»، مجله مدیریت نظامی، دوره ۱۲، شماره ۴۸، صص ۷۵-۴۳.
- خاکی، غلامرضا (۱۳۹۲). روش تحقیق با رویکرد پایان‌نامه نویسی، تهران: نشر بازتاب.
- خسروی، مرتضی (۱۳۸۹). «طرح کلی نظریه امنیت در قرآن»، فصلنامه بصیرت و تربیت اسلامی، سال هفتم، شماره ۱۵، صص ۱۰۸-۹۵.
- خورشیدی، عباس (۱۳۸۱). «مفاهیم قدرت و اقتدار ملی و بازشناسی قانونمندی‌ها، پیامدها و ابعاد اقتدار ملی»، مطالعات دفاعی استراتژیک، شماره‌های ۱۲-۱۱، صص ۱۷-۳.
- دلاور، علی (۱۳۹۲). روش تحقیق در روانشناسی و علوم تربیتی، تهران: انتشارات ویرایش.
- رجب‌زاده، حسین (۱۳۸۷). اصول حاکم بر میدان‌های نبرد آینده، تهران: همایش سراسری هسته نوآوری رزمی زمینی.
- رشیدزاده، فتح‌الله؛ عاشوری، ذبیح‌الله؛ شهرام‌فر، جعفر (۱۳۹۰). «الگوی راهبردی تحکیم و توسعه اقتدار دفاعی امنیتی جمهوری اسلامی ایران»، مطالعات دفاعی استراتژیک، شماره ۴۶، صص ۱۴۲-۱۲۱.
- رضاییان، علی؛ گنجعلی، اسدالله؛ کریمی، محمدرضا (۱۳۸۶). «نظریه تصویر و کاربرد آن در تصمیم‌گیری فردی و سازمانی»، اندیشه مدیریت، شماره ۱.
- ریاضی، وحید (۱۳۹۲). «عوامل موثر بر سازماندهی سازمان‌های نظامی»، فصلنامه دانش راهبردی، سال چهارم، شماره ۱۴، صص ۱۴۲-۱۱۹.
- شکوهی، حسین؛ رحمتی، قادر؛ کیان‌طاهری، کرامت (۱۳۹۱). «تعیین عوامل پرترساز ارتقای توان رزمی در مقابله با تهدیدات ناهمگون»، فصلنامه دفاع ملی، سال اول، شماره ۲.
- شیرازی، حسن؛ مرادیان، محسن (۱۳۸۹). «بررسی میزان تأثیر هر یک از عوامل محسوس قدرت در شکل‌گیری قدرت نظامی»، مجله سیاست دفاعی، سال هجدهم، شماره ۷۲، صص ۱۹۱-۲۲۵.
- صفوی، سیدیحیی؛ ذوالفقاری، مهدی (۱۳۹۱). «اشکال و اصول مختلف جنگ در نبردهای آینده»، فصلنامه دفاع ملی، سال اول، شماره ۲، صص ۸۲-۳۷.
- طاهری‌دمنه، محسن؛ پورعزت، علی‌اصغر؛ ذوالفقارزاده، محمدمهدی (۱۳۹۴). «تاملی در مفهوم تصاویر آینده به مثابه ساخت هویت اجتماعی»، مجله مطالعات ملی، دوره ۱۶، شماره ۶۴، صص ۷۶-۶۱.
- ظریف‌منش، حسین (۱۳۸۷). «جهاد اسلامی رویکرد پرترساز در جنگ‌های آینده»، ماهنامه نگرش راهبردی، شماره‌های ۹۰-۸۹، صص ۴۶-۹.
- عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمدسعید؛ فقیهی، ابوالحسن؛ شیخ‌زاده، محمد (۱۳۹۰). «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روش ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی»، اندیشه مدیریت راهبردی، سال پنجم، شماره دوم، شماره ۱۰، صص ۱۹۸-۱۵۱.
- غلابی، حسین (۱۳۸۷). «نقش قدرت نظامی در بروز، ایجاد، کنترل و رفع تهدید»، سیاست دفاعی، سال ۱۷، شماره ۶۵.
- قاسمی، بهنام؛ نگهدار، الهام (۱۳۹۲). «چرخه راهبردی و الزامات سیستم دفاعی جمهوری اسلامی ایران»، مجله سیاست دفاعی، سال پنجم، شماره ۸۵، صص ۲۳-۱.

- کلانتری، فتح‌ا... (۱۳۹۵). تدوین راهبردهای خرد و کلان جنگ احتمالی آینده با تأکید بر اجرای جنگ ترکیبی (هیبریدی)، تهران: نخستین همایش جنگ ترکیبی، مفاهیم، رویکردها و الزامات، دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش.
- کاوه جبلی، علیرضا؛ حسینی، حسین (۱۳۸۹). جنگ شناسی: مفاهیم و نظریه‌ها، تهران: دانشگاه جامع امام حسین (ع).
- کریمی، حمید (۱۳۹۱). الگوی بازدارندگی همه‌جانبه، رساله دکتری، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- کلاوزویتس، کارل فون (۱۳۸۹). در باب جنگ، کتاب دوم: نظریه جنگ، ترجمه آرمین فاضل‌زاد، تهران: مرکز مطالعات دفاعی و امنیت ملی دانشگاه امام حسین (ع).
- گودرزی، غلامرضا؛ ذوالفقارزاده، محمدمهدی (۱۳۸۷). «تصویرپردازی از مدیران آینده: به سوی الگوی قرآنی»، فصلنامه اندیشه مدیریت، سال دوم، شماره اول، صص ۷۳-۴۱.
- لسانی فشارکی، محمدهلی؛ مرادی زنجانی، علی (۱۳۹۱). روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم، قم: موسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم).
- لطیفی، میثم (۱۳۸۸). «بازپردازی مفهوم نظم و انضباط در سازمان با رویکرد اسلامی، رساله دکتری مدیریت منابع انسانی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- مجردی، سعید؛ حاجی‌سالم، غفار؛ اسحاقی، جمشید (۱۳۹۲). «تحلیل میزان و ترکیب اعتبارات بخش دفاع بر مبنای شاخص جهانی نظامی‌گری و شاخص نیاز دفاعی»، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال یازدهم، شماره ۴۱، صص ۳۲-۱.
- محمدی‌نجم، سیدحسین (۱۳۸۹). جنگ شناختی، تهران: انتشارات مرکز مطالعات دفاعی و امنیت ملی دانشگاه امام حسین (ع).
- محمدی، عبدالرضا، حیدری، مهدی (۱۳۹۰). جنگ‌های هزاره سوم از دیدگاه غرب، تهران: انتشارات دانشگاه افسری امام علی (ع).
- مرادیان، محسن؛ صادقی‌گورغری، سعید (۱۳۹۲). «آینده پژوهی تهدیدات نظامی آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه امنیت پژوهی، سال دوازدهم، شماره ۴۳، صص ۱۷۱-۱۴۵.
- مصطفوی، سیدرضا؛ آشتیانی، محمدرضا (۱۳۹۲). «راهبردهای بهره‌گیری از نیروهای مردمی در تأمین نیازمندی‌های انسانی بخش دفاع»، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال یازدهم، شماره ۴۲، صص ۳۰-۱.
- مکنزی، کنت (۱۳۸۵). چشم‌انداز مشترک ارتش آمریکا در افق ۲۰۲۰، ترجمه عبدالمجید حیدری و محمد تمنایی، تهران: ابرار معاصر.
- میلز، گرگ (۱۳۷۸). «دستورکار امنیتی قرن ۲۱»، فصلنامه امنیت ملی، ترجمه حیدرعلی بلوچی، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
- نقی‌پورفر، ولی‌الله؛ افضل‌لی، علی‌رضا (۱۳۸۷). «تصویرپردازی از ویژگی‌های آینده موعود: به سوی الگوی قرآنی»، فصلنامه اندیشه مدیریت راهبردی، سال یازدهم، شماره ۴۲، صص ۴۰-۵.
- نودری، فضل‌اله (۱۳۹۲). «دکترین نبرد زمینی در محیط جنگ نامتوازن با رویکرد دفاع همه‌جانبه»، مجله سیاست دفاعی، سال بیست‌ودوم، شماره ۸۵، صص ۱۳۶-۸۹.

ب) منابع انگلیسی

- Ahrari, Ehsan, (۲۰۱۰). Transformation of America's Military and Asymmetric War, Comparative Strategy, vol. ۲۹. pp ۲۲۳-۲۴۴.

- Bell, W., (۲۰۰۸). Foundations of futures studies, values, objectivity, and the good society. volume ۲. Transaction publishers. publishers
- Cohen, R., & Havlin, S. (۲۰۱۰). Complex networks: structure, robustness and function: Cambridge University Press.
- Cudworth, E., & Hobden, S. (۲۰۱۰). Anarchy and anarchism: towards a theory of complex international systems, Millennium-Journal of International Studies, vol ۳۹ (۲). Pp ۳۹۹-۴۱۶.
- House of Commons Defence Committee, (۲۰۱۴). Future Army ۲۰۲۰, Ninth Report of Session ۲۰۱۳-۱۴, Report, together with formal minutes and oral evidence, London.
- Johnson, R.A. (۲۰۱۴). Predicting Future War, Parameters, vol ۴۴ (۱), pp ۶۵-۷۶.
- Kerr, Clive, (۲۰۰۵). A Framework For Strategic Military Capabilities In Defense transformation, ۱۱th International Command and Control Research and Technology Symposium.
- Leedom, D.K., (۲۰۰۴). The analytic representation of sensemaking and knowledge management within a military C۲ organization. EVIDENCE BASED RESEARCH INC VIENNA VA.
- Mulej, M., & Tilebein, M (۲۰۰۶). ۲۰۰۶, A complex adaptive systems approach to efficiency and innovation. Kybernetes, vol ۳۵ (۸). Pp ۱۰۸۷-۱۰۹۹.
- Scales. Jr, ROBERT. H (۲۰۰۱). Future Warfare: Anthology Revised Edition: U.S. Army War College
- Smith, R. (۲۰۰۵). the Utility of Force: The Art of War in the Modern Age, London: Allen Lane.
- The British Ministry of Defense (۲۰۱۰). the Future Character of Conflict, MOD, DCDC Strategic Trends Programmed, February ۲.
- The White House, Washington (۲۰۱۲). Sustaining U.S. Global Leadership: Priorities for ۲۱st Century Defense
- Wood, Dakota L (۲۰۱۵). Assessing America's Ability to Provide for the Common Defense, Index of U.S. Military Strength
- Smith, J. J. (۲۰۱۳). Tomorrow's Air Force: Tracing the past, shaping the future. Indiana University Press.
- <https://www.globalfirepower.com>, ۲۰۱۷ Military Strength Ranking.